

Борис Радаковић*

Меморијални музеј на Мраковици

Оригинални научни рад

УДК 344.3:94(497.15)“1942“

DOI 10.7251/SIC2205142R

ПАРТИЗАНСКИ ВОЈНИ СУД У ОСЛОБОЂЕНОМ ПРИЈЕДОРУ МАЈ–ЈУН 1942. ГОДИНЕ

Апстракт: На основу доступних историјских извора, у раду се анализира рад партизанског суда у ослобођеном Приједору од 16. маја до 10. јуна 1942. године. Многе усташе и други злочинци нису се успјели извући из града, па су настојали да се прикрију међу цивилима у граду или околним селима. Партизани су оформили посебан суд који је имао задатак да трага за злочинцима и да их казни за њихове злочине. Суду су помагали грађани Приједора, комунистички илегалци и обични грађани који су познавали многе заробљене или скривене злочинце. Рад доноси и податке о злоупотреби пресуда партизанског суда од стране пропаганде НДХ, која је ликвидирале злочинце представљала као недужне Хрвате римокатоличке и исламске вјероисповјести.

Кључне ријечи: Партизански суд, Приједор 1942, партизани, усташе, Геноцид над Србима у НДХ.

* borisradakovic7@gmail.com

Увод

Српски народ је током Другог свјетског рата у Независној Држави Хрватској (НДХ) био изложен геноциду. Због тога и осјећаја да је нацистичка Њемачка са својим савезницима прелако поразила краљевину Југославију, Срби почињу да се дижу на устанак. На подручју Босанске Крајине устанак се диже крајем јула и почетком августа 1941. године, почев од 27. јула у околини Дрвара. У првим данима општенародног устанка учествовало је око 20.000 Срба и неколицина припадника других народа са поменуте територије.¹ У почетку су устаници били јединствени, али временом долази до поларизације устаника на партизане и четнике. Партизани су били под вођством Комунистичке партије Југославије, а четници на простору НДХ су били дио Југословенске војске у Отаџбини и одани краљу Петру II Карађорђевићу и Југословенској влади у Лондону. Између ове двије групе устаника, почев од краја 1941. године и првих неколико мјесеци 1942. године, одвијаће се до краја Другог свјетског рата братоубилачка борба.

Територија која нас интересује у овом раду, била је углавном под контролом партизанских јединица. Наиме, након општенародног устанка, чланови КПЈ на подручју Козаре ставили су устанак под свој утицај. У томе им је много допринио „народни доктор“ др Младен Стојановић, поштована личност прије рата, а у рату непревазиђени ауторитет на подручју Козаре и већем дијелу Босанске Крајине. До прољећа 1942. године, партизанске снаге на Козари нарашће на око 3.500 солидно наоружаних партизана.²

¹ Један од првих који је писао о српском устанку био је Бранко Ј. Бокан, између осталог учесник борбе за слободу 1941-1945. године и први директор Музеја АВНОЈ-а и Поуња у Бихаћу основаног 1953. године. Бокан је након детаљних истраживања установио да је првих дана устанка у Босанској Крајини учествовало око 20.000 устаника. Од тога броја око 20.000 били су припадници српског народа и само 17 припадника осталих народа. Од тих 17 несрба било је: 10 Хрвата, 4 муслиман, 2 Јевреја и 1 Украјинац. До краја 1941. године на простору Босанске Крајине, устаницима је пришло 97 несрба. - Б. Ј. Бокан, *Скривене намјере*, (Београд – Бања Лука: Просветни преглед 2001) 18, 175.

² D. Čurguz, M. Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački partizanski (kozarski) odred "Mladen Stojanović"*, (Prijeđor: Nacionalni park "Kozara" 1982) 604.

Они су били сврстани у батаљоне и чете Другог крајишког народноослободилачког партизанског (КНОП) одреда.³

Након што су током 1941. и првих мјесеци 1942. године, одбили неколико јачих напада војних снага НДХ и њихових њемачких савезника на Козару, козарски партизани ће загосподарити скоро читавом Козаром и отуда ће вршити нападе на гарнизоне НДХ и њихових њемачких савезника. У другој половини марта 1942. године, партизани ће заузети усташко упориште у Козарцу, на путу између Приједора и Бање Луке. Усташко упориште у Љубији на путу Приједор-Сански Мост од краја марта било је под опсадом партизана, а Нијемци су током марта повукли своје снаге из Приједора и Љубије. Обруч око хрватских снага у Приједору и Љубији полако се стезао, али злочини над српским становништвом тога подручја нису престајали.⁴

Да би спрјечили испаде усташа из муслиманских и хрватских села, партизани су слали упозорења, а кад то није имало ефекта онда су кренули са одмаздама према појединим усташким селима. Штаб Првог батаљона Другог КНОП одреда, 4. априла упутио је проглас „СВИМА СТАНОВНИЦИМА ОПШТИНА ЉУБИЈА И СУХАЧА И СВИМ ПОШТЕНИМ МУСЛИМАНИМА И ХРВАТИМА!“ У њему се обавјештавају становници ове двије општине, да је село „Равска-Латин“ из одмазде запаљено. Даље се каже да су партизани водили братску политику: „На наш братски поступак и братске опомене, одговорено је са стране неких муслиманских и католичких села пљачком, паљевином и клањем српског становништва у селима Волар, Цикоте, Југовци, Миска Глава и друга... Сва села која судјелују у пљачки, паљењу

³ Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда за БиХ (НОПО), слиједећи директиве Врховног штаба НОПО Југославије издате након војно-политичког савјетовања у Столицама код Крупња у Србији (26. септембра 1941), наредио је формирање крајишких НОП одреда. Прво су формирана три крајишка НОП одреда: „Први крајишки НОП одред за подручје Грмеча између ријека Сане и Уне, као и Дрвара, Петровца, Грахова; Други КНОП одред за подручје Козаре, Просаре и Лијевча, односно између ријека Сане, Уне, Саве и Врбаса, и Трећи КНОП одред за подручје Јања, Пљеве, Јајца, Мркоњић Града, Рибника, Мањаче и централне Босне.“ - Бранко Ј. Бокан, *Скривене намјере*, 213.

⁴ Б. Радаковић, *Усташка упоришта под Козаром током Другог свјетског рата*, (Бања Лука: Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске; Приједор: Национални парк „Козара“; Београд: Музеј жртава геноцида, 2021) 44, 74-78.

и убијању невиног српског становништва, бити ће спаљена и неће остати ни камен на камену.⁵ Партизанске одмазде су се наставиле током априла 1942. године, па су тако 13. априла спаљене усташке куће у селима Волар, Шурковац и Калајево (Општина Љубија), а 14. априла спаљене су усташке куће у Пухарској (предграђе Приједора).⁶ Током тих одмазди партизани нису ликвидирали цивиле, чак ни оне наоружане, него само оне за које су знали да су учествовали у геноциду над Србима.

Коначни напад српских партизана на Приједор извршен је 15/16. мај 1942. године. У тој акцији учествовало је 20 партизанских чета: 14 из Другог КНОП одреда, 4 из Првог КНОП одреда и 2 из Банијског НОП одреда. Укупно око 1230 партизана.⁷ Хрватске снаге у Приједору биле су веома јаке, састављене од домобрана, усташа и жандара (оружника).⁸ Значајан број их је изгинуо у току борби за Приједор, а партизани су заробили око 1.100 домобрана и 200 усташа и жандара.⁹ Након испитивања, сви заробљени домобрани којима није утврђена кривица за злочине над Србима пуштени су својим кућама, а само доказани злочинци су ликвидирани. Прије напада партизана на Приједор, наређено је да се партизани морају држати часно према несрпском становништву: „С обзиром да је ово први пут да наше снаге заузимају град у коме је у већини муслиманско становништво (поред

⁵ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Svima stanovnicima opština Ljubija i Suhača i svim poštenim muslimanima i Hrvatima“, Štab I. bataljona II krajiškog narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda, 4. april 1942, Ф2/110.

⁶ В. Ваškот, *Opština Prijedor u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. godine* (необјављен рукопис), стр. 179 - Меморијални музеј на Мраковици.

⁷ D. Ćurguz, M. Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački partizanski (kozarski) odred „Mladen Stojanović“*, 527-528.

⁸ Усташа – Хрватска револуционарна организација, била је фашистичка организација хрватских шовиниста са израженом србофобијом. Усташе или Усташка војница, било је војно крило овог покрета у НДХ. Домобранство је била редовна војска НДХ. Оружници (жандари) била су задужени за одржавање реда и мира у НДХ. – Војан В. Dimitrijević, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, (Београд: Институт за савремену историју 2016) 49-64, 222-225.

⁹ „Саопштење Оперативног штаба НОП и ДВ за Босанску Крајину од 17. маја 1942. год. о резултату борбе за Приједор и ослобођењу Љубије“, *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату Југословенских народа – Борбе у Босни и Херцеговини 1942 год.*, IV, књ. 5, (Београд: Војно-историјски институт Југословенске народне армије 1953), 60.

српског и хрватског) упозорујемо све одговорне другове....на држање према недужном становништву. Свака појава освећивања над недужним муслиманским становништвом сматраће се четничком издајом те, као и сваку пљачку, неред, капитуланство, харангирање, паникерство, кажњаваће се на лицу мјеста стријељањем.¹⁰

Живот у ослобођеном Приједору

Срби у Приједору и припадници осталих народа који су симпатисали партизанску борбу, дочекали су партизане са радошћу као ослободиоце. Ипак, славље на улицама Приједора прекидали су непријатељски авиони који су засипали град бомбама, од којих су гинули недужни цивили. Од једне такве бомбе погинуо је 16. маја и Смаил Ситница. Његова мајка Ђулсума о томе је свједочила крајем рата: „Када је год. 1941/42. започело у нашим крајевима масовно убијање и прогањање наше једнокрвне браће Срба, мој син Смаил као прави Југословен и Славен почео се је јавно бунити против нечувеног у историји барбарства усташких и њемачких злочинаца и убојица, те је у Приједору са осталим родољубима већином Србима и Жидовима стрпан у усташки затвор и логор..... Управо дана 16. маја када је наша НОВ ступила послџе борбе у ослобођени Приједор изашао је мој син Смаил са још неколико другова из куће Симе Зрнића трговца кожом у Приједору да види по први пут и да се поздрави са нашом херојском партизанском и народно ослободилачком војском. Управо у ово вријеме кружио је над Приједором непријатељски авион и бацао бомбе по градским улицама и кућама. Једна је од ових бомби погодила и мога сина Смаила који је на мјесту остао мртав.“¹¹

¹⁰ М. Вученовић, „Припреме и напад на Приједор“, у: *Козара у Народноослободилачком рату – Записи и сјећања*, II, (Београд: Војноиздавачки завод 1971), 454.

¹¹ Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за БиХ (З.К.У.Р.З), К. 173, Записник састављен 5. октобар 1944. године у Козарцу, срез Приједор, З.К.У.Р.З, Инв. број 6489.

Након ослобођења Приједора приступило се организовању свакодневног живота. Из партизанске документације сазнајемо да се у Приједору оскудјевало с људима који би могли вршити власт у граду, тј. „немамо много кадрова искусних за успостављање власти у једном граду.“¹² Ипак, козарски партизани су се снашли са оним кадровима који су им били на располагању. Требало је осигурати храну и безбједност. Првог дана по ослобођењу формирана су Командна мјеста на челу са Милом Рајлићем. Убрзо је формиран и Градски народноослободилачки одбор у који су ушли представници свих народа у Приједору, а предсједник је био Васо Рајлић: „Требало је снабдјевати партизанске јединице и становништво храном, организовати нормалан живот грађана и слично. Послови су нас присиљавали да одржавамо честе и кратке састанке са конкретним одлукама. Сваки од одборника добијао је задатак шта треба да уради.“¹³

У ослобођеном Приједору отварају се трговачке, угоститељске и занатске радње. Стварају се радионице које су израђивале одјећу и обућу за партизана. Раде пекаре, а основано је и око 10 кухиња за потребе партизана, градске сиротиње и муслиманских и хрватских избјеглица које су се скупа са усташама и домобранима повлачили из њихових околних упоришта прије ослобођења Приједора. Нормално је радила и електрична централа. Упоредо са привредним организује се и политички и културни рад. Комунисти дјелују међу народом и шире своје идеје, а организују су и политичке конференције. На културном раду у Приједору активни су били Скендер Куленовић, Никица Павић, Васо Бутозан и други.¹⁴

Из свједочења људи који су у то вријеме руководили животом у Приједору и на читавом козарачком устаничком подручју, сазнајемо да

¹² „Извјештај Оперативног штаба НОП и ДВ за Босанску Крајину од 23. маја 1942. год. Главном штабу НОП и ДВ Босне и Херцеговине о ослобођењу Приједора“, *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату Југословенских народа – Борбе у Босни и Херцеговини 1942 год*, IV, књ. 5, (Београд: Војно-историјски институт Југословенске народне армије 1953) 111.

¹³ В. Рајлић, „У Градском народноослободилачком одбору у ослобођеном Приједору љета 1942. године“, у: *Козара у Народноослободилачком рату – Записи и сјећања*, V, Београд: Војноиздавачки завод, 1978, 83.

¹⁴ В. Ваškот, *Opština Prijedor u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. godine*, 201- 202.

они нису вјеровали да ће Приједор моћи дуже задржати у својим рукама. Зато су настојали да што више материјала потребног за војску изнесу у Козару: „Сакупљали смо одјећу, обућу и друго из трговина и отпремали у Козару. Посебно смо се бринули да се дође до санитетског материјала. Затим смо изнијели и одвезли потребан материјал из књижара и штампарија... На томе смо радили све до 10. јуна, када су непријатељске снаге поново заузеле Приједор. Прије тога, на око два дана, дошли су ми Миле Рајлић, тада командант команде мјеста у Приједору, и Вељко Зеџ... Предложио сам Мили да дио најнужнијих ствари које имамо код кућа евакуишемо у села, како нас непријатељ не би изненадио. Миле је био против тога, јер бисмо тако дали лош примјер осталима. Миле је превише вјеровао у нашу снагу и није предвиђао изненађења...“¹⁵

Слично се радило и у ослобођеној Љубији. Комунисти су за циљ имали ширење устанка под њиховом контролом како би се ширила и њихова идеја, а жртве су ипак биле у другом плану. Коста Нађ је у сјећањима након рата јасно дефинисао став КПЈ према устанку: „Знатно пре козарске офанзиве и пада Приједора, ми смо размишљали о сеоби наше творнице из Љубије. Никад се нисмо круто везали за једну територију и није нам било пресудно хоћемо ли један ослобођени град изгубити. Важно је било да устанак стално расте. Знали смо да ћемо привремено изгубити и Приједор и Љубију, али било је важно да не изгубимо оно што смо добили с Приједором и Љубијом...“¹⁶ Приједор и Љубија пали су већ 10. јуна 1942. године, тј. првог дана велике хрватско-њемачке офанзиве на Козару која је трајала до 18. јула 1942. године.

¹⁵ В. Рајлић, „У Градском народноослободилачком одбору у ослобођеном Приједору љета 1942. године, 84.

¹⁶ К. Нађ, „Крајишке партизанске раднице“, у: *Zbornik radova i sjećanja: Vojnotehnička radionica Vrhovnog štaba NOV i POJ u Grmeču*, (Београд: Издавачка радна организација „Раџ“; Босанска Крупа: SO Босанска Крупа, Општински одбор SUBNOR 1979), 62.

Партизански суд у ослобођеном Приједору

Већ у првим мјесецима српског устанка против НДХ, у устаничким селима на Козари формиран су народни судови у које су бирани виђенији сељаци. Ови судови су рјешавали неспоразуме, размирице и кривична дјела у селима.¹⁷ Поред народних судова постојали су и војни судови који су судили устаницима који би се огријешили о борбу и према заробљеним непријатељским војницима.¹⁸ Није се толерисала самовоља појединих партизана ни у ослобођеном Козарцу (ослобођен марта 1942), који је током читавог рата био једно од најјачих усташких упоришта под Козаром.¹⁹ Тако је неколико партизана стријељано у Козарцу због самовољног прикупљања хране, међу њима и први командант ослобођеног Козарцу, Обрад Давидовић.²⁰ Треба напоменути да се устаницима строго судило и ако се нису слагали са комунистичком идеологијом или ако су симпатисали четнике.²¹

Током партизанске управе у Приједору дјеловао је и партизански војни суд. Предсједник војног суда био је Душан Гламочанин „Пеле“, а чланови Јосип Мажар „Шоша“ и Стефан Митровић. Због обавеза око организовања партизанских јединица, Мажар није стизао да учествује у раду суда тако да је умјесто њега радио Владимир Немет „Брацо“. Ипак, на једном Прогласу „Војног пријеког суда при Штабу II. Крајишког народно-ослободилачког партизанског одреда ‘Младен Стојановић’“ стоји потписано име Мире

¹⁷ Л. Крнета, „Слом бивше војске и народни устанак“, у: *Козара у Народноослободилачком рату – Записи и сјећања*, I, (Београд: Војноиздавачки завод 1971), 620.

¹⁸ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Проглас покретног војног пријеког суда на терену II НОП Одред ‘Младен Стојановић’, 6. мај 1942, Ф2/302.

¹⁹ Б. Радаковић, *Усташка упоришта под Козаром*, 35-59.

²⁰ Д. Станић, „У нападу на Приједор“, у: *Козара у Народноослободилачком рату – Записи и сјећања*, II, (Београд: Војноиздавачки завод 1971), 461-462.

²¹ О томе, између осталог, сазнајемо из једног партизанског документа са Козаре: „Козара их није штедила када је тобоже постојао и споразум са четницима. Из Србије сви који су дошли к нама да ту харангирају и припремају терен ми смо их ликвидирали чим су се помолили и једино захваљујући тим мјерама које смо одмах предузели и појачали политички рад у четама и позадини ми смо очували доста добро наше редове.“ – Архив Меморијалног музеја на Мраковици, Ф2/137.

Цикоте која је у то вријеме била на функцији секретара Мјесног комитета КПЈ.²²

О раду суда сазнајемо из записаних сјећања његовог предсједника: „Било је деликатно радити у суду. Није било друге казне осим смртне (стријељање). Настојали смо да будемо што објективнији. Сваког дана послије одлуке о осудама доносили смо огласе у којима је писало зашто је лице осуђено и каква је злодјела починило. Тежили смо да избјегнемо утисак о освети. Велика је штета што су документи са ових суђења нестали. Сјећам се како је један злочинац, неки Зеница, иначе носач, описао покољ. Наиме, њега су звали Зеница због тога што је раније био осуђиван и лежа у затвору у Зеници, а презивао се Хергић. Он је у детаље описивао како су вршени покољи, како је међу првима упао у Радетића кућу, како је узимао ствари, како су изводили људе на стријељање, како су узимали њихове ствари.“²³

Масовно учешће муслиманског и хрватског становништва Приједора у злочинима над Србима, довео је суд у тежак положај. Требало је са једне стране правично казнити све злочинце, а са друге то учинити тако да се остали народи не осјете угрожено. При томе комунисти су радили и на пропагирању идеје „братства и јединства“ народа, па је требало масе које су биле на страни НДХ привући партизанској борби. То је ишло веома тешко, а због тога или недостатка доказа, многи злочинци одговорни нпр. за злочине над Србима у љето 1941. године (Илиндански покољи), нису кажњени на адекватан начин.

У Прогласима војног суда у Приједору настојали су се описати сви злочини над српским цивилима и антипартизанска дјеловања осуђеника на смрт. Навешћемо неке од пресуда осуђеника на смрт:

„1) Рудолфа Чадека, припадника Њемачке народности, зато што је као активни члан културбунда, као вођа оружане њемачке банде у Приједору (маншафтфирер) био иницијатор многих злочина и зато што је стајао у шпијунској служби окупатора помажући злогласном крвнику Злобецу...

²² Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Proglas Vojnog prijekog suda pri Štabu II. Krajiškog narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda 'Mladen Stojanović'“, Ф2/301.

²³ Д. Гламочанин „Пеле“, „Одлазак с илегалног рада у Козару“, *Козара у Народно-ослободилачком рату – Записи и сјећања*, I, (Београд: Војноиздавачки завод 1971), 666.

2) Јохана Гитлера, припадника њемачке народности зато што је као активни члан културбунда и као наредник њемачке оружане банде у Приједору извршио неколико убистава над невиним Србима...

3) Селимбеговића Есада, који је био један од главних криваца за смрт браће Радића, што је недвојбено установљено признањем самог Селимбеговића Есада, признањем његовог саучесника Мурића Ибрахима и свједочанствима других лица. Поред тога Селимбеговић Есад био је у шпијунској служби усташа, што је установљено документима из усташке архиве и признањем познатог агента и крвника Владе Матановића...

6) Грозданића Хасу, зато што је за вријеме усташког режима пљачкао српска села, што је установљено многим доказима.

9) Крвавицу Ивана, зато што је за вријеме усташког покоља у Приједору одвео на стријељање жељезничаре Дроњка и Бајића...

13) Павлешић Јулијану, зато што је за вријеме покоља над невиним српским становништвом града Приједора била доушник усташких крволика и водила их у село Орловачу, те показивала многе невинне Србе, који су били стријељани...

14) Мршића Назифа, зато што је за вријеме усташког покоља закопавајући убијене Србе убијао оне, који су били само рањени.

15) Капетановића Ризу, зато што је био духовни подстрекач многих злочинстава, које су усташе извршили у Приједору над невиним Србима што се јасно види из многих пријава..., и коначно, што је био подстрекач окупљања усташких бандита и народних издајица и последице ослобођења Приједора.

16) Капетановића Ахмета, зато што је био један од главних политичких Савјетника – усташких бандита у Приједору, дајући 'Савјете' за извршивање злочинстава над невиним српским становништвом...

17) Јурића Јуру, зато што је био заклетни усташа и као такав наставио своју противнародну дјелатност и последице ослобођења Приједора.

18) Сарајлића Хилмију, зато што је био замјеник усташког таборника и као такав помагао Павелићеве злочинце у њиховим злочинима према српском народу. Затим зато што је нагонио Србе да прелазе у муслиманску вјеру...

19) Бабића Мухамеда, зато што је као предсједник Општине био активна потпора зликовачког усташког режима у Приједору и зато што је за вријеме док су Партизани држали блокаду око Приједора тражио и преклињао за помоћ усташко 'Министарство домобранства' и 'Унутрашњих послова'...²⁴

Већина смртних пресуда извршена је над припадницима хрватског и муслиманског народа, али неколицина пресуђених били су и Срби сарадници НДХ. Суђење и ликвидацију усташа и њихових сарадника у Приједору од стране партизанског суда, искористила је пропаганда НДХ да то прикаже као убиство недужних Хрвата римокатолика и муслимана. У пропагандне сврхе настала је књижица под насловом „*Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*“, за чије се објављивање побринуло Министарство вањских послова НДХ.²⁵ У уводним ријечима овог дјела између осталог пише: „У свиетлу ових доказа разплињују се све, што су жидовско-слободништарска и великосрбска промицба износиле о хрватском народу и његовој држави.“ Из даљег текста сазнајемо да ова књига треба да пружи „иноземној јавности прави увид у догађаје и борбе, које су се одиграле у југоисточном и средишњем дијелу Хрватске.“²⁶

Приређивач књиге Матија Ковачић, скупио је податке о одмаздама српских устаника над Хрватима и муслиманима након масовних злочина усташа и других војних снага НДХ над Србима у којима су учествовали многи Хрвати и муслимани. Није спорно да су те одмазде биле сурове, али је приређивач морао узети у разматрање масовне ликвидације српског становништва као главни разлог одмазде српских устаника. Примјерима тих одмазди додао је и ликвидације усташа од стране устаника. Усташе и њихови помагачи осуђени на смрт пред партизанским судом у Приједору, пописани скупа са погинулим усташама и домобрана током борби за

²⁴ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Саопштење Војног пријекског суда при Штабу II. Крајишког Народно-Ослободилачког Партизанског Одрода 'Младен Стојановић'“, Ф2/299.

²⁵ М. Ковачић, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, (Загреб: Хрватски издавачки библиографски завод 1942).

²⁶ Исто, 7.

Приједор у мају 1942. године, заузимају значајно мјесто у том пропагандном спису. Занимљиво је, да је Ковачићев рад објављен у 1942. години, у вријеме велике хрватско-њемачке офанзиве на Козару, током које је страдало хиљаде недужних српских цивила, а десетине хиљада српских цивила завршило у хрватским логорима из којих многи нису изашли живи.²⁷ Међу страдалим цивилима био је огроман проценат дјеце до 15 година живота која су умирала у најстрашнијим мукама. Могуће да је тај спис требао да „иноземној јавности“ скрене пажњу са геноцида над Србима који се спроводио у Независној Држави Хрватској.

У Ковачићевом списку можемо пронаћи све злочинце чији су злочини наведени у дјелимично цитираном Саопштењу партизанског војног суда у Приједору.²⁸ Ако кренемо даље у анализу тога списка, у њему можемо наћи злочинце попут приједорског жупника Јосипа Кауриновића. Његово име и презиме се налази под редним бројем 173, а он је био одговоран за насилно римокатоличење српског становништва, пропагирање усташке идеје и активног учешћа у борби против партизана. Од почетка усташке власти у Приједору, Кауриновић је „веома непријатељски иступао против српског народа“, а према његовим савјетима били су „ухапшени православни свештеници. Он учествује и у убиствима и обилази властиту жупу оборужан пушком.“²⁹ Кауриновић је погинуо у борби против партизана, забарикадиран у жупском стану скупа са својом домаћицом Анком (Аном).³⁰

²⁷ О страдању српских цивила на Козари током хрватско-њемачке офанзиве од 10. јуна до 18. јула 1942, и страдање у хрватским логорима након офанзиве између осталог погледати: П. Гајић, „Позадина у козарској офанзиви“, у: *Козара у НОР*, III, 518-519; Г. Вукадиновић, „Тринаестогодишњак у збјегу“, у: *Козара у НОР*, III, 521-524; Б. Вигњевић, „Пуста Козара“, у: *Козара у НОР*, III, 559-566; Д. Лукић, „Дјеца с Козаре“, у: *Козара у НОР*, III, 571-591; О. Викало, „У јасеновачком логору“, у: *Козара у НОР*, III, 618-627; В. Тубић, „Од козарског збјега до Славоније“, у: *Козара у НОР*, III, 631-634; Љ. Марјановић, „Страхоте јасеновачког логора“, у: *Козара у НОР*, III, 635-650; С. Петковић, „Из Козаре у јасеновачки логор“, у: *Козара у НОР*, III, 676-678.

²⁸ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Саопштење Војног пријеког суда при Штабу II. Крајишког Народно-Ослободилачког Партизанског Одреда 'Младен Стојановић'“, Ф2/299.

²⁹ J. Horvat, Z. Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, репринт издања из 1946. (Зарпеб), (Zagreb: Zaklada August Cesarec 2006) 164.

³⁰ А. Орловач, *Prijedorski mučenički trolist – Župa Prijedor i njezina tri župnika mučenika za vjeru u 20. stoljeću*, (Prijedor: Župa Sv. Josipa 2005) 74.

На списку ликвидираних усташа налазе се и имена Адема Цепића и Алије Цепића. Први је погинуо током напада на Приједор као усташки митраљезац (током Краљевине Југославије служио краљеву гарду), а други је био злочинац, између осталих убио је и брата Сајана Муњизе, једног од партизана који су ослободили Приједор: „Послије сам на жељезничкој станици нашао жену и 5-6 дјеце Алије Цепића који је 1941. год. убио мога брата. Међутим, ми његову жену и дјецу нисмо дирали, што је, свакако, било правилно, без обзира на то што је Алија зликовац.“³¹

Међу „невино“ стријељаним налазе се и имена челника усташке власти у Приједору који су организовали истребљење Срба на овом подручју, др Драгутин Згага и апотекар Константин Бабић. Затим ту су и лица која су учествовала у хапшењу и покољу Срба у љето 1941. године, као што су: Јуре Дејановић, Мехмед Црнкић, Бајро Хускић, Серафин Јурић, Иван Фабри, Осман Авдагић, Енвер Ковачевић, Драгутин Гаврановић, Назиф Хергић, Јозо Димић, Ариф Џубур, док је Миро Слишковић погинуо у борби итд.³² Неки које смо навели, попут Константина Бабића и Мире Слишковића, те Серафина Јурића који се такође налази на списку ликвидираних усташа, учествовали су и у холокаусту над Јеврејима у Приједору.³³

На списку ликвидираних усташа и њихових сарадника налази се и један Србин, Љубо Батоз (усташки шпијун), док други ликвидирани Србин Цветко Клајић „надпоручник хрватске војске“ није на списку. Његово име се налази у Прогласу Војног пријеког суда са потписом Мире Цикоте, а на истом списку се налази и име поменутог Батоза и 39 имена усташких злочинаца.³⁴ На списку који је приредио Ковачић, под редним бројем 220, налази се и име Смаила Ситнице, о чијој погибији је свједочила његова

³¹ С. Муњиза, „Водич у нападу на Приједор“, *Козара у Народноослободилачком рату – Записи и сјећања*, II, (Београд, 1971: Војноиздавачки завод 477) 479.

³² В. Адамовић, *Године страдања 1941/42. – НДХ и њени злочини над српским народом у Приједору и околини 1941/42: Прилог проучавању злочина геноцида над српским народом у Поткозарју*, друго издање, (Приједор: Музеј Козаре; Бања Лука: Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске 2020) 87, 92, 96, 101-102, 132.

³³ Е. Tauber, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava 2014), 321.

³⁴ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Proglas Vojnog prijekog suda pri Štabu II. Krajiškog narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda 'Mladen Stojanović'“, Ф2/301.

мајка Ђулсума. Дио њеног свједочења такође се налази у горњем дијелу текста. О начину рада партизанског суда у Приједору, свједочила је Мира Цикота пред хрватским војним властима након поновог пада Приједора у Хрватске руке:

Кад су у свибњу мјесецу 1942. године у Приедор ушли партизани, био је међу њима и партизан Бошко Шиљеговић, мој даљњи рођак по мајци, који је одмах дошао к мени у стан с још неколико партизана и код мене се с њима настанио. Ти партизани захтиевали су од мене, да с њима судјелујем у њиховом суду, који је имао судити Хрватима усташама и то тако, да ја кажем своје мишљење о сваком. Ја сам морала с њима отићи у село Божиће код Приедора у Козару, гдје су партизански официри судили Хрватима из Приедора, које су тамо доводили. Осим у Божиће одводили су Хрвате из Приедора и у село Миљаковац, те су у оба села имали логоре за Хрвате из Приедора. Тај суд није формално доносио осуде, већ је имао неке податке о тим Хрватима, т. ј. да ли је организовани усташа или не, и они су мене питали за сваког појединог, да ли га познајем. Ја сам три дана долазила у Божиће крај Приедора и враћала се на вечер натраг. У Божиће су доводили скупине Хрвата из Приедора и поједине одводили даље у Козару, гдје су их убили. Ја не знам ни мјесто, гдје, су их убили, нити сам чула приповиједати како су их убили. Када сам једне вечери ишла у Приедор већ у сумраку, видјела сам једну скупину Хрвата, коју су из Приедора партизани одводили у Божиће. Нисам их могла препознати, јер је била тама и нисам видјела, да ли су свезани. Но ишли су полако. У прва три дана, док сам ја била у Божићима, мислим да је убијено око 100 Хрвата католика и муслимана. Није истина, да сам ја једној госпођи рекла: 'Треба убити и свако хрватско диете у колиевци'. Када су ме питали партизански официри за мишљење о жени љекарника Бабића из Приедора, ја сам им казала, да је она мајка двоје дјеце, и тада су је пустили. Ја не знам, да ли су поубијане мучили. Уобће не знам, камо су их одводили и гдје се налазе гробови поубијаних Хрвата. У Божићима пред тим судом била је и логорница из Приедора Анђелка Сарих, но гдје су њу убили и да ли су је и како су је мучили, не знам.³⁵

³⁵ М. Kovačić, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, 68.

Треба узети у обзир да је Цикота изјаву дала у усташком заробљеништву, а њена судбина је била запечаћена и прије овог саслушања, усташе су је убрзо ликвидирали. О наводним мучењима осуђеника на смрт, свједочио је Хакија Јусуфхагић шеф хрватске полиције у Приједору. Између осталог, рекао је да су га током саслушавања мучили Јосип Мажар „Шоша“ и Осман Карабеговић: „Код сваког питања тукли су ме и то њихов официр Шоша ударио ме је шаком у сљепоочницу и оборио ме на под, гдје ме је партизан Карабеговић ударао ногом у ребра и камо је досегао.“ Иако су му рекли да је осуђен на смрт, наводно га је Душан Гламочанин „Пеле“ пустио 9. јуна, док не дође Мажар „Шоша“ и онда би га стријељали. Знамо да је Гламочанин био предсједник партизанског суда, тако да остаје енигма зашто га је пустио ако је био одређен за стријељање. Јусуфхагић даље наводи да су осуђенике тукли и српски цивили, „а највише србске жене и то чекићима и сјекирама по главама тако, да су они умрли од тог мрцварења.“³⁶

Оно што је сигурно, имајући у виду да су партизани стријељали и своје припаднике који су учинили било какво огрјешење о цивиле, па макар то било и самовољно скупљање хране, нема говора да су мучени недужни цивили муслимани и Хрвати. Освета је могла бити страшна, али из Јусуфагићевог свједочења видимо да су тучени само доказани злочинци попут Ахмета Сарајлића усташког таборника, Есада Селимбеговића који је убијао и пљачкао Србе у љето 1941, Ахмета и Ризу Капетановића подстрекаче и извршиоце злочина над Србима.³⁷ Чак је и сам Јусуфагић препознат од свједока као један од учесника у покољима над Србима у Приједору љета 1941. године.³⁸ Чињеница да је успио преживити партизанску власт у Приједору 1942, упућује нас да партизанске судије нису олако ликвидирали лица осумњичена за злочине над Србима.

Према изјавама свједока пред усташким испитивачима, партизани су одузимали новац, драгоцености и одјећу од осуђених усташа и њихових

³⁶ Исто, 67.

³⁷ Исто.

³⁸ В. Адамовић, *Године страдања 1941/42.*, 101, фус нота 273.

помагача. Хакија Јусуфагић је свједочио да је жена Асима Цепића партизанима дала „5.000 куна, 10 кутија цигарета и 3 дуката“,³⁹ али га партизани нису пустили. Свједок Мићо Родић изјавио је да је он учествовао у копању гробова за ликвидиране усташе, јер су партизани дошли по њега и кад је он са другима ископао гроб „онда су партизани скинули одиела и кошуље са ове двојице, који још нису били стријељани. Био је сумрак, али се ипак нешто видјело. Крај грабе су била одиела и рубенина, коју су партизани били скинули с оних постријељаних... Признајем, да су ми партизани рекли: 'Узми ове хлаче!' Ја сам узео те хлаче и однио их кући...“⁴⁰ Супруга Миће Родића, Јела Родић, изјавила је пред усташким испитивачима да је чула да су партизани одузете ствари „односили у команду“ и „говорили да су давали онима, који нису имали.“⁴¹

Изјаве ових свједока пред усташким испитивачима треба узети са резервом, али није невјероватно да су партизани одузимали ствари и одјећу од осуђеника на смрт. То су чинили током читавог рата, зато што се оскудјевало у одјећи и обући и другим стварима и потрепштинама. Тако су се и у српским страдалничким селима снабдјевали неопходним потрепштинама и дијелили храну и одјећу са народом који је избјегао геноцид. Не-сташица основних ствари за живот пратила је партизане и српске цивиле током читавог рата, па и након што се рат завршио. Ту треба додати и да су се многи осуђеници на смрт и чланови њихових породица, окористили српском имовином током покоља и пљачки које су спроводили усташе и хрватске власти.

Цивилних жртава било је током борби за Приједор, али за то није одговоран партизански суд. Цивили су страдали током самих борби за Приједор или током бомбардовања Приједора од стране Хрвата и Није-маца након што су партизани ослободили град. На списку се налазе и два малољетна лица, Дилха Алтић (17) и Мијаз Алтић (12), али како сазнајемо из *Пописа жртава рата 1941-1945* који води Музеј жртава геноцида -Бео-

³⁹ М. Kovačić, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, 67.

⁴⁰ Исто, 70.

⁴¹ Исто, 72.

град, ово двоје малољетника страдало је приликом борби, а не намјерном ликвидацијом.⁴²

Закључак

Након првог ослобођења Приједора у Другом свјетском рату, 16. маја 1942. године, партизани ће се у граду задржати до 10. јуна исте године. Током тог периода у Приједору ће бити формиране институције локалне власти. Најважније питање било је обезбјеђивање исхране и осигуравање безбједности свих грађана. Тешкоће су била разне, а највише се оскудјевало у школованом кадру који би руководио животом у граду и постојао је велики број прикривених усташа и њихових помагача међу цивилним становништвом.

Подручје тадашњег среза (котара) Приједор, доживио је незапамћене покоље српског становништва и уништење шачице Јевреја који су живјели у самом граду. Кривци за Геноцид над Србима у НДХ на том подручју морали су одговарати за своје злочине. Из тог разлога партизани су формирали пријеки суд. Пред лице правде изведени су многи злочинци из реда муслиманског и хрватског народа који су били организатори и извршиоци истребљења приједорских Срба и Јевреја. Партизански пријеки суд је процесуирао и оне који су тјерали Србе да приме ислам или римокатоличанство, те оне који су били против народно-ослободилачке борбе и својим радом помагали опстанак НДХ. Казна за доказане кривце била је смрт, а извршавала се у кратком року. Доступна изворна грађа не даје нам тачне податке о броју процесуираних и осуђених људи пред партизанским судом, али на основу података које посједујемо, број није мањи од стотину осуђених и ликвидираних злочинаца.

⁴² Пописа жртава рата 1941-1945, СР Босна и Херцеговина, стр. 2077. Преузето са сајта Музеја жртава геноцида – Београд (<https://www.muzejgenocida.rs>), приступљено 25. 06. 2021.

Ипак, нису сви одговорни злочинци процесуирани пред партизанским судом у Приједору. Наиме, на савјетовању Окружног комитета КПЈ за Козару у другој половини септембра 1942. године, неколико учесника је потврдило да је било проусташких елемената који нису ликвидирани, тј. да је остало „доста пете колоне“.⁴³ Усташке злочинце осуђене на смрт од стране партизанског суда у Приједору, скупа са усташама и домобранима изгинулим током битке за Приједор у мају 1942. године, искористила је усташка пропаганда да то представи као „звјерства одметнике“ над хрватским народом.

ИЗВОРИ

Необјављена грађа

Меморијални музеј на Мраковици

Архив Босне и Херцеговине, Фонд Земаљске комисије за Босну и Херцеговину за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Објављена грађа

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату Југословенских народа – Борбе у Босни и Херцеговини 1942 год, IV, књ. 5, (Београд: Војно-историјски институт Југословенске народне армије 1953)

Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, репринт издања из 1946. (Загреб), (Zagreb: Zaklada August Cesarec 2006)

Мемоари

Козара у Народноослободилачком рату, Записи и сјећања, I-III, V-VI, (Београд: Војноиздавачки завод 1971-1978)

⁴³ Архив Меморијалног музеја на Мраковици, „Zapisnik sa okružnog savjetovanja Okružnog komiteta KPJ za Kozaru, održanog 20. i 21. septembra 1942 god. U planini Kozari“, несређена грађа, стр. 16.

Vojnotehnička radionica Vrhovnog štaba NOV i POJ u Grmeču, Zbornik radova i sjećanja, (Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“; Bosanska Krupa: SO Bosanska Krupa, Opštinski odbor SUBNOR 1979)

Интернет извори

<https://www.muzejgenocida.rs>

ЛИТЕРАТУРА

Адамовић, Ведрана, *Године страдања 1941/42. – НДХ и њени злочини над српским народом у Приједору и околини 1941/42: Прилог проучавању злочина геноцида над српским народом у Поткозарју*, друго издање, (Приједор: Музеј Козаре; Бања Лука: Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске 2020)

Vaškot, Voško, *Opština Prijedor u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. godine* (необјављен рукопис).

Dimitrijević, B. Bojan, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju 2016)

Бокан, Бранко, *Скривене намјере*, (Београд – Бања Лука: Просветни преглед 2001)

Kovačić, Matija, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, Zagreb 1942.

Orlovac, Anto, *Prijedorski mučenički trolist – Župa Prijedor i njezina tri župnika mučenika za vjeru u 20. stoljeću*, (Prijedor: Župa Sv. Josipa 2005)

Радаковић, Борис, *Усташка упоришта под Козаром током Другог свјетског рата*, (Бања Лука: Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске; Приједор: Национални парк „Козара“; Београд: Музеј жртава геноцида, 2021)

Tauber, Eli, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava 2014)

Ćurguz, Dragutin, Vignjević, Milorad, *Drugi krajiški narodnooslobodilački partizanski (kozarski) odred “Mladen Stojanović”*, (Prijedor: Nacionalni park “Kozara” 1982)

Boris Radaković

PARTISAN MILITARY COURT
IN LIBERATED PRIJEDOR MAY-JUNE 1942.

Summary: *The paper deals with activities of the partisan military court in liberated Prijedor from May 16 to June 10, 1942. Prijedor is a town in the northwestern part of the Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina), a place of great suffering for the Serbian people, enacted by Croat-Muslim Ustashe forces during Second World War. Partisan forces from Mount Kozara, which fought against the army of the fascist Independent State of Croatia and its German allies, managed to liberate Prijedor on May 16, 1942 and keep it under their control for almost a month. During this time, a partisan military court was formed before which captured Ustashe criminals in Prijedor were tried. More than 200 Ustashe criminals were sentenced to death. After Ustashe and Germans occupied Prijedor again, propaganda of the Independent State of Croatia used these executed criminals in its war propaganda by claiming that innocent Roman Catholic and Muslim Croats had been killed.*

Key words: *Partisan court, Prijedor 1942, partisans, Genocide against Serbs in the Independent State of Croatia.*